

שני זוגות תפילין

מצוות תפילין מוזכרת ארבע פעמים בתורה:

- (א) בפרשת קדש לי כל בכור (שמ' יג:ט) – "והיה לך לאות על ירך, ולזכרון בין עיניך".
 (ב) בפרשת והיה כי יבאך (שמ' יג:טז) – "והיה לאות על ידכה, ולטוטפת בין עיניך".
 (ג) בפרשת שמע (דב' ו:ח) – "וקשרתם לאות על ירך, והיו לטוטפת בין עיניך".
 (ד) ובפרשת והיה אם שמע (דב' יא:יח) – "וקשרתם אתם לאות על ידכם, והיו לטוטפת בין עיניכם".
 כמו בהרבה מצוות, יש גם במצווה זו מעט מקרא והרבה הלכות המסתעפות ממנו. חלק מהלכות תפילין הן הלכה למשה מסיני, כגון צבען, צורתן, תפירתן, והפרשיות שמכניסים לתוכן; חלק אחר מהלכות תפילין תלוי במנהגים, כגון צורת כריכתן של רצועות התפילה של יד. אבל, יש מחלוקת קדומה לגבי סדר ארבעת הפרשיות של תפילה של ראש. על פי שיטה אחת – כסידורן בתורה כך סידורן בתפילה של ראש; על פי השיטה השנייה – "הוויות באמצע", כלומר פרשת "והיה כי יבאך" ופרשת "והיה אם שמע" נמצאות בין הפרשיות "קדש" ו"שמע". השיטה הראשונה ידועה כתפילין של רש"י, והשיטה השנייה ידועה כתפילין של רבנו תם, ואולם שני ראשונים אלו, רש"י ורבנו תם, רק מייצגים מחלוקת קדומה, שהתמשכה כנראה מימי התנאים ועד שהוכרע העניין להלכה, עם הסתייגות, ועל כך בהמשך. במכילתא (סוף פרשת בא) מפורש כרש"י, אך יש ראשונים שכתבו כי ראו בירושלמי לסדר קדשים¹ כשיטת רבנו תם.

איך נוצרה מחלוקת במצווה כה נפוצה? יש הסוברים שעקב רפיון בקיום המצווה נשתכחו ההלכות, ויש הסוברים, שמדין תורה אין הקפדה על סידור הפרשיות, אך כדי לאחד את המנהגים נקבעה שיטה אחת לכל ישראל, ולמרות זאת עדיין היו כאלו שהחזיקו בתפילין של אבותיהם. דבר דומה קרה בנוגע לתקיעת התרועה בשופר; היו מנהגים שונים, ורבי אבהו איחד את המנהגים על ידי תקיעת כל שלושת הקולות של תרועה.² בתפילין, לעומת זאת, לא תיקנו לקיים את האפשרות השנייה. גם ראשונים אחרים נחלקו בסידור הפרשיות. כשיטת רש"י פסקו הרמב"ם, הרמב"ן, רבנו יונה, הרשב"א, שיבולי הלקט והרא"ש ועוד ראשונים. כשיטת רבנו תם פסקו רס"ג, רש"ג, הרי"ף, ר"ח, והראב"ד ועוד ראשונים. היו מסורות חלוקות מהי סברת רב האי גאון.³

גם בתיקוני הזוהר מובא שיש ספק בסידור הפרשיות, אבל לפי פירושו של האר"י לזוהר שתי השיטות הן אמת, זאת בדומה לשיטת הזוהר שכל קולות התרועה הם אמת, וחייבים לתקוע את כל הקולות מצד הדין, ולא מחמת ספק. מכאן יוצא, שעל מנת לקיים את מצוות תפילין בשלמותה על פי הקבלה, צריך להניח שני זוגות תפילין כאחד. ואכן היו ראשונים שסברו שמחמת הספק, ירא שמים יניח שני זוגות תפילין כאחד. אם בתי התפילין קטנים, יש מקום בזרוע ובראש לשני בתיים.⁴ בשולחן ערוך נפסק שמנהג העולם כרש"י ורמב"ם, אך ירא שמים יצא ידי שניהם ויניח שניהן, ויכוין בהנחתן שבתפילין שהן לפי ההלכה יוצא ידי חובה, והתפילין האחרות הן כסתם רצועות. מי שאינו יכול להניח ביחד, יניח בזה אחר זה על סמך אותה הברכה. ומי שאינו יכול, יניח תפילין של ר"ת אחרי התפילה. כל הדין הזה מיועד רק למי שמוחזק ומפורסם בחסידות.

אם כן, ראינו שלוש שיטות בעקבות מחלוקת סידור הפרשיות:

- (א) מכיוון שהוכרע כדעת רש"י ורמב"ם, נוהגים רק כמותם, והדעה השנייה נדחתה.
 (ב) ירא שמים יחמיר להניח גם תפילין של רבנו תם.
 (ג) שתי השיטות אמת, וצריך להניח שני זוגות תפילין כאחד.

איך נוהגים בקהילות ישראל?

עם התפשטות החסידות, שהזוהר והקבלה הם מעמודי התווך שלה, התקבל המנהג להניח תפילין של ר"ת בציבור הרחב. בדרך כלל נוהגים כך רק אנשים נשואים, חוץ מאשר בחסידות חב"ד, שנוהגים להניח תפילין של ר"ת כבר מגיל בר מצווה. לשיטת החסידות, מניחים תפילין של ר"ת לקראת סוף תפילת שחרית, או לאחריה. כמעט אין חסידים שמניחים שני זוגות תפילין יחד, חוץ מהאדמו"ר ר' שכי

¹ שכינס אין בידנו. בשנות תרס"ז – תרס"ט הופיע ירושלמי לקדשים ע"י שי"ל פרידלנדר, אך הוא הוכח כמזויף.

² ראה מאמרי בדף פרשת השבוע 305.

³ י' גרסטר, "האם הניח רב האי גאון תפילין של רבינו תם?", סיני ק"ז, תשנ"א, עמ' רב – ריב.

⁴ הנ"ל, "השפעת האר"י על מנהג הנחת שני זוגות תפילין", דעת 28, תשנ"ב, עמ' 51-64. והנ"ל, "תולדות מנהג הנחת שני זוגות תפילין עד זמנו של ר' יוסף קארו", סידרא ח', תשנ"ב, עמ' 5-17.

יצחק מקמרנא וחסידים בודדים. הוא סבר כדעת המקובלים ששתי הסברות אמת, ולכן יש להניח את שני זוגות התפילין יחד.⁵ בקהילות ה"מתנגדים" נהגו על פי רוב לפי הכרעת הגר"א. מסופר שתלמידו המובהק, ר' חיים מוולוז'ין, שאל אותו האם יש להניח תפילין של ר"ת. הגר"א ענה לו שאם משום לצאת ידי הספק, הלא יש עוד כמה מחלוקות בהלכות תפילין, ונצטרך להניח 24 או 64 זוגות תפילין כדי לצאת ידי הספק. ר' חיים העיר, שבזוהר נאמר שמעלת תפילין של ר"ת היא שהן של עולם הבא, והגר"א ענה לו שפשט הזוהר אינו כן.⁶ למרות זאת, היו רבנים ממחנה ה"מתנגדים" שלעת זקנתם התחילו להניח תפילין של ר"ת. על חלקם מסופר שחששו שכאשר יגיעו לעולם האמת, רבנו תם יטען נגדם שאמנם הרבו ללמוד את תורתו, אבל לא הניחו תפילין לפי שיטתו. על כך יש להעיר, כמובן, שלא מרבנו תם התחיל הספק. על אחרים מסופר שהניחו בגלל "גילוי" הירושלמי לסדר קדשים, שהוא המקור לשיטת ר"ת.⁷

בקהילות הספרדים ובני עדות המזרח היו רבנים שהניחו את שני הזוגות יחד. בחוגי המקובלים נהגו כך כי לשיטתם שניהם אמת, והאחרים נהגו כך כדי לצאת ידי הספק. היו רבנים שהניחו את הזוג השני בצנעה כדי שהציבור לא ינהגו כמותם, אלא לפי ההלכה הפשוטה. בשנת תשי"ד פסק הרב עובדיה יוסף בספרו "שו"ת יביע אומר" (כרך א' או"ח סימן ג') שהמניח תפילין של ר"ת ינהג כמנהג האשכנזים, זאת אומרת לא יניחם יחד עם התפילין של רש"י. בתשובתו הוא העלה חשש שמשום גודלם של התפילין בימינו, אי אפשר להניחם יחד כהלכה. ועוד, כל ההנחה היא משום ספק ולא משום ששניהם אמת. הרב ע' הדאיה (תר"ן – תשכ"ט), שהיה פוסק, דיין ומקובל, חלק עליו בספרו "שו"ת ישכיל עבדי" (כרך ח' או"ח סימן כ"ב ויו"ד סימן ח'), בלי שהזכיר את הרב יוסף בשמו.⁸ הרב הדאיה פסק שניתן לעשות תפילין קטנים ולהניחם ביחד, ולשיטת המקובלים, אין כלל תועלת בהנחת תפילין של ר"ת בנפרד, והרב יוסף חיים מבגדד בספרו "בן איש חי" (פ. וירא שנה א', הל' כ"א) כתב שמימות משה ועד הגאונים היו מניחים שני זוגות יחד. כאן רואים את ההבדל בין הכרעתו של מי שפוסק הלכה לפי כללי הפסיקה (הרב יוסף), לבין רב מקובל הפוסק לפי הקבלה (הרב הדאיה).⁹ כיום ניתן לראות במניין אחד את שלוש השיטות: יש המניחים רק תפילין של רש"י, יש ההולכים ע"פ הקבלה ומניחים שני זוגות כאחד, ואחרים המניחים תפילין של ר"ת כמנהג האשכנזים בסוף התפילה.

נוסף עוד עניין. בגמרא נאמר שיש לסדר את הפרשיות בבית התפילה של ראש מימין לשמאל, אך לא נאמר האם מהימין של המסתכל על הבית, או מהימין של המניח. רש"י ור"ת ורוב הפוסקים סברו כסברת "המסתכל", אך בספר שימושא רבא מובא כסברת "המניח". המקובלים נוהגים להניח תפילין של שימושא רבא בתפילת מנחה (מלבד בערבי שבת וחג). זאת אומרת שיש להם שלושה זוגות של תפילין, רש"י ור"ת קטנים לשחרית, ושימושא רבא, שהן תפילין גדולות (של רש"י, והסדר - מימין של מניח) למנחה. בספר פרי עץ חיים (שער התפילין פרק י') מובא רמז לשלושת זוגות התפילין מהפסוק (תה' לז:לז) "שָׁמַר תָּם (ר"ת) וְרָאָה יִשְׂרָאֵל (רש"י) כִּי אַחֲרִית לְאִישׁ שְׁלוֹם" (רב שר שלום – שיש המייחסים לו את השימושא רבא).

ומה עם שיטת המניח לפי הוויות באמצע? השיטה הזאת מיוחסת לראב"ד. אמנם המקובלים לא החמירו להניח גם לפי שיטה זו, אך בלוח "היום יום" לחסידי חב"ד (ברוקלין, תש"ג) מובא שיש המניחים גם תפילין הראב"ד. הנהוג כך זקוק לשני תפילין של יד – רש"י ור"ת (כי שיטת המניח אינה מתייחסת לתפילה של יד), ולארבע תפילין של ראש.

להלן ארבע השיטות:

⁵ ח"י בריל, ר' יצחק איזיק הקומרנא, י-ם תשכ"ה.

⁶ מ' שטרנבוך, הלכות הגר"א ומנהגיו, סימן ל"ג, י-ם תשל"ד.

⁷ א"ל הכהן, מכתבי הרב חפץ חיים, ניו יורק תשי"ג, עמ' 27. בנו של החפץ חיים מעיר שאביו הניחם לא בגלל שבגלותו במלחמת העולם הראשונה ישב בין חסידים ורצה לנהוג כמותם, אלא בגלל הירושלמי ש"התגלה". גם אחרי שנודע לו שמדובר בזיוף, המשיך להניחם.

⁸ על יחסו של הרב יוסף לקבלה ראה ב' לאו, להחזיר עטרה ליושנה, עבודה לתואר ד"ר, ר"ג תשס"ב, פרקים ו', ז'; הרב המקובל י"מ הלל, קונטרס עטרה ליושנה, י-ם תש"ס, לשיטתו רק כך ניתן לקיים מצוות תפילין בשלמותה.

⁹ הרב המקובל י"מ הלל, שם. לשיטתו רק כך ניתן לקיים מצוות תפילין בשלמותה.

קדש	והיה כי יביאך	והיה אם שמוע	שמע
-----	---------------	--------------	-----

וְאֵלֶיךָ

קדש	והיה כי יביאך	שמע	והיה אם שמוע
-----	---------------	-----	--------------

שְׁמוֹשָׁא
רְבָא

שמע	והיה אם שמוע	והיה כי יביאך	קדש
-----	--------------	---------------	-----

רִ"ת

והיה אם שמוע	שמע	והיה כי יביאך	קדש
--------------	-----	---------------	-----

רַעֲיִי

מנשה אלישיב
הספרייה ליהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות
 לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-l
 firstname lastname כאשר first-name ו last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.